

V dileme rozumu a citu (Elena Maróthy-Šoltéssová: Moje deti)

MARCELA MIKULOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Od detí žiadame bezvadnosť, a sami robíme chyby.

E. M. Šoltéssová

Knihu E. M. Šoltéssovej *Moje deti* (s podtitulom: *Dva životy od kolisky po hrob. Zápisky a rozpravy*) možno dodnes v kontexte slovenskej literatúry vnímať ako ojedinelú. Svojím umiestnením medzi rokmi 1879, odkedy sú datované prvé autorkine záznamy o jej deťoch, a vydaním jej upravenej a definitívnej verzie v rokoch 1923 a 1924 (keď vyšiel I. a II. diel ako 3. a 4. zväzok jej *Sobraných spisov*)¹ zasahuje takmer rovnako do 19. a 20. storočia. Hoci toto dielo z väčšej časti vzniklo v 19. storočí, kultúrne, historické a medzinárodné ocenenie získalo až v 20. storočí.

Vo svojom úvode k vydaniu knihy v *Zobraných spisoch* autorka píše, že zápisky boli „pôvodne len pre rodinný kruh určené“², až po smrti detí ich spracovala na uverejnenie. Upozorňuje taktiež, že jej ambície boli skromné: „Tu sa matka len usiluje vyznať v povahách svojich detí, aby s úspechom mohla výchovne vplývať na ne. Nie pravidlami, lež citovým i umovým porozumením“³. Vyslovuje zároveň obavy, že niekomu môžu byť zápisky „prikaždodenné“ a „nudné“ a že najmä druhá časť, písaná po smrti dcéry, venovaná len synovi, je vytvorená „prisubjektívne“, i keď je iste mnoho matiek, ktoré zažili podobný žiaľ ako ona. Už v tomto úvode autorka predkladá budúce poslanstvo svojej knihy: „Keď som ich prvotne písavala, zdalo sa mi, že to robím z čirej materskej záľuby; teraz však nehľadano objavuje sa mi, že boli písané nie tak pre vtedajšiu, ako pre dnešnú dobu.“⁴ Napokon už samotný podnadpis knihy definuje autorský zámer a anticipuje i predčasné ukončenie mladých životov.

Forma pravidelného zapisovania pozorovaní, opisov, úvah atď. bola E. M. Šoltéssovej blízka a tvorila celoživotne akýsi komplement k jej publikovanému dielu. V jej pozostalosti sa nachádza veľa zápiskov vo forme zošitov a voľných listov (dodatočne autorkou prepisovaných a upravovaných), kde sa dajú nájsť okrem načrtnutých námetov na možné ďalšie prozaické spracovanie, rôznych úvah, opisov prírody, zvierat i pasáže týkajúce sa jej detí.⁵ Už tu sú však i témy, ktoré tvoria leitmotív jej diela – hľadanie duševnej rovnováhy, ktorú vidí v proporčnosti rozumu a citu, dôležité ľudské vlastnosti (múdrosť, skrom-

¹ *Sobrané spisy Eleny Maróthy Šoltéssovej*. Sväzok 3. Turčiansky Sv. Martin : Tatran, Nakladateľský účasťinný spolok, 1923; Sväzok 4. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účasťinný spolok, 1924.

² Tento, i ďalšie citáty budú z vydania MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena: *Moje deti. Dva životy od kolisky po hrob. Zápisky a rozpravy*. Bratislava : Tatran, 1968, s. 7.

³ Tamtiež.

⁴ Tamtiež.

⁵ O komplexný pohľad na tieto zápisky a pokus o ich datovanie sa pokúsila Marianna Mináriková v štúdiu *Zápisníky Eleny Maróthy-Šoltéssovej*. In: *Literárny archív*, roč. 21, 1984, zost. M. Kocák. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 7 – 39.

nosť, šľachetnosť, veľkorysosť), vzťah muža a ženy, rodičov a detí. Tieto zápisky sú zároveň ukážkou Šoltésovej teoretického, ale aj praktického uvažovania o realizme. Dokazujú autorkin výnimočný pozorovací talent i zmysel pre detail, a hoci takmer nič z nich nevyužila vo svojej tvorbe, sú integrálnou súčasťou jej vnímania reality, jej názorového a myšlienkového sveta. Vyjadrujú autorkinu prirodzenú potrebu zachytávať okolitú realitu, dojmy zo života, z ľudí, z prírody. Tu vidno, že písať bez sujetu jej je prirodzené a že dokáže na okolitom svete reflektovať aj zanedbateľné veci a prisúdiť im svoje miesto.

Samotná genéza knihy *Moje deti* je zaujímavá a pre jej hlbšie poznanie dôležitá – i z toho dôvodu, že najmä časopisecké vydanie časti o zomierajúcej dcére (a jeho kritická reflexia Vajanským) malo dosah na budúci tvar a vyznenie celého diela. Prvý diel obsahuje štyri časti, z ktorých posledná, týkajúca sa zomierania a smrti Elenky, nesie názov *Prečo? Prečo?* Druhý diel začína zápsimi až rok po Elenkinej smrti a sústreďuje sa na mladšieho Ivana, tiež má štyri časti a okrem toho ešte obsahuje kapitolu Šoltésovej reflexií nad Ivanovými listami, kapitolu úvah nad životom a smrťou *Dozvuky* a krátky protivojnový *Dodatok*. Prvý dátum knihy je deň zavŕšenia troch rokov jej dcérky Elenky – 28. september 1879. Je to zároveň jediný presný dátum tejto časti knihy – ostatné zápisky sú označované len mesiacom a rokom a spočiatku v asi mesačných intervaloch zhŕňajú, aké udalosti sa za daný časový úsek udiali. Odpočiatku cítime, ako písanie matku baví, ako rada pozoruje svoje deti pri spoločných hrách i škriepkach. Toto zanieťenie sa prenáša i do jej vtedajšej korešpondencie so sestrou Izabelou. List z decembra 1880⁶ je písaný presne v intenciách jej zápisok: matka je zaujatá zdobením kočiarika pre „bábu“, do detailov opisuje všetky darčeky, ktoré kúpili deťom pod stromček, podrobne vysvetľuje detské výrazy malého Ivana, ktorý komolí nové slovíčka, teší sa, aké robia deti pokroky v čítaní a počítaní, aké sú povahovo odlišné. Hoci originál Šoltésovej zápisníka sa nezachoval, dá sa predpokladať, že i tieto svoje texty pred zamýšľaným uverejnením autorsky prepracovala podobne, ako to preukázateľne robila so spomínanými dochovanými zošitovými zápsikami.

Prvý raz sa rozhodla úryvok z nich uverejniť po smrti svojej dcéry Elenky, ktorá zomrela na tuberkulózu ako osemročná. Pod názvom *Umierajúce dieťa*⁷ uverejňuje však len tú časť, ktorá zachytáva chorú dcéru v poslednom štádiu boja so zákernou chorobou až do posledných chvíľ jej života – tu jej však dáva meno Boženka a synovi Janko. Tento text vyvolal kritickú reakciu S. H. Vajanského, ktorý autorke vyčíta najmä vysokú mieru naturalizmu v opise zomierania dieťaťa a absenciu umeleckého odstupu.⁸

⁶ VALEHRACHOVÁ-MATULAYOVÁ, Margita: Z korešpondencie E. M. Šoltésovej. In: *Slovenská literatúra*, roč. 2, 1955, č. 3, s. 349.

⁷ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena: Umierajúce dieťa. Úryvky z matkinho denníka. In: *Živena*. Národný almanach. Turčiansky Sv. Martin : Knižtlačiarsky účastinársky spolok, 1885, s. 197 – 229.

⁸ S. H. Vajanský v *Slovenských pohľadoch* č. 1 z roku 1886 na s. 24 píše: „*Umierajúce dieťa* od Eleny Šoltésovej je verný obraz samoprežitých bôľov. Živosť a bezprostrednosť citu bije až prílišne do očí – a nie je zmiernené umeleckým prepracovaním. Naviesť na dušu až temer fyzický bôľ nie je úloha umenia. I s bôľom musí umelec sporiť – no že nesporiť s ním matka, je pochopiteľné. So spisovateľkou sa ale ináč zhovárame. Pani Šoltésová pohne každého čitateľa k slzám, srdce stisne sa pri jej hlboko precitných nárekoch, zomieranie nevinného, milého decka je niečo tak citlivého, trápneho – i jej zbožná, opravdu ženská myseľ dotkne sa duše; to dost' pre vzbúrenie citov. No estetické dielo musí i oblažiť, potešiť a povzniesť. Smrť sama nemá ani oblaženie, ani potechy, ani povznesenia.“

V liste priateľke Terézii Vansovej zo 7. 3. 1886 jej Šoltésová ďakuje za „srdečné slová“, ktorými hodnotí *Umierajúce dieťa* a bližšie vysvetľuje i ambície, ktoré zverejnením týchto zápiskov sledovala: „Kým som tú prácu písala, každé slovo v nej skropila som slzami, nie div teda že ona zase slzy vyludzuje. No ako vidíš z prvého čísla Pohľadov, od Vajanského dostalo sa mi zato hodnej dôtky. Ja uznám že on zo stanoviska svojho môže mať pravdu, no ja brala som to zo stanoviska iného. Ja nechcela som podať vysoké umelecké dielo; ja vylíčila som bôľ materinský pri odumieraní dieťaťa, živý a žeravý, aký je vskutku, nie umelecky zmiernený; a na jediný možný východ z takéhoto bôľu som poukázala: na útechu totižto, ktorú jediná pravú poskytuje nám naša viera kresťansko-náboženská. Lebo akokoľvek vytyka Vajanský dielcu, že len city zbúri a útechu neposkytuje, ja tomu neverím. Veď posledné tri dátumy sú výlučne úteche venované, tie už viac nebúria city, ale tíšia dušu, pomaly, neviditeľne, ale myslím, že predsa na pocítenie lejú balzam do rany. Mne aspoň presvitala útecha, keď som ich písala, nemožné je teda, žeby sa i jím nebola zdelila. Vajanský len trochu privysokú mieru priložil k mojej skromnej, pre ženský almanach písanej práci. No ale posúdenie máme vždy vďačne prijať, lebo v celku nám je to predsa na úžitok, vlastne našim budúcim prácam (akže ešte ozaj vystanú z nás nejaké).“⁹

To, že autorke bola Vajanského kritika „predsa na úžitok“ sa potvrdilo (takmer o štyridsať rokov) v jej prepracovaní zápiskov o deťoch do knižnej podoby v rokoch 1923 a 1924. Samozrejme, za túto dlhú dobu sama autorka prešla osobnostným vývinom, stala sa z nej uznávaná spisovateľka a redaktorka – i jej názory na literatúru sa formovali v širších kontextoch. Hlavne si uvedomila, že jej sila je v „dokumentárnom realizme“, nie v napodobňovaní Vajanského.¹⁰ Táto vyzretosť je zreteľná pri porovnaní *Umierajúceho dieťaťa* s pasážami z rovnakého obdobia písania o dcére v *Spisoch*. Autorka možno i pod vplyvom nového dobového vkusu pasáže o umieraní radikálne skrátila, preštylizovala, zhutnila a na minimum zredukovala časti, kde sa zúfalá matka utieka k Bohu. Z textu, písaného pôvodne „pre ženský almanach“, sa tak stala kondenzovaná výpoveď presahujúca individuálnu bolesť, ktorá tak útočila na čitateľov bezprostredne po tragickom skone dcéry. Zrelá autorka sa tak v knihe prejavuje vo viacerých dimenziách – existenciálne situácie, prežitie pri smrti svojich detí oslabili do značnej miery jej vieru v „rozumne“ fungujúcu kauzalitu, tvoriacu filozofické pozadie realizmu (čo aj „ideálneho“), a viedli ju k prekročovaniu horizontu logicky vysvetliteľného sveta. Autorka-matka vo chvíľach rozjatreného smútku chce dúfať v nejaký spásonosný zásah, utiekať sa k „vyššej“ inštancii, alebo aspoň veriť, že smrť jej dieťaťa je súčasťou istého, smrteľníkom nepochopiteľného plánu. Kniha *Moje deti* v tomto zmysle potvrdzuje limity realistického písania – práve Šoltésová, i keď nezámerne, narazila smrťou svojich detí exemplárne na tento ontologický rozpor. Hoci pasáže umierania dcéry pre knižné vydanie zrealizovala a sústreduje sa predovšetkým na svoj smútok a bolesť, to, čo jej bezprostredne pomáhalo prekonať traumu, čo jej dodávalo silu, bolo vedomie, že dieťa odovzdala „do ruky Božej“. Kým

⁹ Valchrachová-Matulayová, c. d., s. 357 – 358.

¹⁰ Široká kritická diskusia, ktorá sa rozvinula po uverejnení Šoltésovej románu *Proti prúdu* (1894) písaného v intenciiach „ideálneho realizmu“ poznačila neskoršie autorkino prozaické pôsobenie v prospech inklinácie k dokumentárnemu zaznamenávaniu skutočnosti.

v prvej verzii matka kompenzovala svoj smútok a písanie sa stalo súčasťou jej trúchlenia, v definitívnej verzii už našla silu dať svojim zápiskom konzistentný, umelecky akceptovateľný tvar. So silnejúcou inklináciou k realizmu (úmerne s jeho udomáčováním v našej literatúre) nadobudla autorka presvedčenie o význame a potrebe svojich zápiskov aj pre iných ľudí, verila, že jej materské skúsenosti môžu presiahnuť rýdzo súkromný okruh.

Pred definitívnym vydaním *Mojich detí v Spisoch* uverejnila ešte Šoltésová po smrti svojho syna¹¹ rozsiahly text pod názvom *Môj syn*, ktorý vychádzal v *Živene* od roku 1913 až do konca roku 1917. Tento text pre vydanie v *Spisoch* už podstatnejšie nemenila, rozpisala však pôvodné iniciály mien a miestopisných názvov a doplnila ho o pôvodné časti textu o národe, vlastenectve, odnárodňovaní, ktoré boli v časopise cez vojnu cenzurované.

Vo svojom nepublikovanom posudku na *Moje deti* Štefan Krčméry vyzdvihuje ich výnimočnosť nielen v kontexte slovenskej literatúry. Konštatuje, že „dielo Šoltésovej *Moje deti* má zvláštne kúzlo, i keď ho presadíme z malej literatúry slovenskej do veľkej mozaiky literatúr svetových. [...] Tento román tak jasá s jasaním svojich hrdinov a tak starostlivo sprevádza ich kroky, ako nikto iný, lebo mať sprevádza tu kroky vlastných detí. A ten, ktorý píše život ľudí, tak určil, že zo zápisiek o deťoch vykreslila sa koncepcia (ozaj?) románová, s tragikou viacerých bytností a veľkého srdca materinského... Do literatúry vniesol sa kus života, ohromujúci svojou pravdivosťou [...]“.¹²

Po vyjdení malo dielo živý čitateľský ohlas, čoho nepriamym svedectvom sú i jeho bezprostredné preklady do chorvátčiny¹³ a francúzštiny.¹⁴ Aj prvé literárnokritické ohlasy boli veľmi priaznivé. *Moje deti* s nadšením prijal Jiří Mahen, ktorý vo svojej recenzii¹⁵ tvrdí, že „nemáme čistejšie veci v československej literatúre vôbec“. Podľa neho je to „šľiené udatná kniha, že se člověku ani nechce věřit, že ji psala žena [...] a kdyby tato kniha vyšla v Anglii, není o tom pochyby, že by se stala přes noc knihou opravdu světovou“. Vo svojom zanietení píše: „Ministerium školství a národní osvěty ať si dá pozor, aby první státní cena r. 1926 šla určitě do Martina. Jde o veliké reprezentační dílo národní duše, o jaké se Praze ani nesnilo.“¹⁶

Aktuálne recenzoval knihu *Moje deti v Prúdoch* aj L. N. Zvěřina,¹⁷ ktorý ju označuje za jednu „z najhodnotnejších kníh slovenskej spisby vôbec“, pričom vysoko hodnotí jej modernosť a úctu k detstvu: „Málokterá kniha našej literatúry spojila v sebe dovedna pri tom organicky toľko výchovného a krásneho, poučného a humorného ako kniha týchto zápiskov. A tak nielen pre svoju filozofickú postać, pre svoj jasný životný vzor, ale pred-

¹¹ Ivan zomrel 17. februára 1911 ako tridsaťdvaročný.

¹² Text uložený v ALU SNK. Cit. podľa HANDZOVÁ, Želmíra: *Elena Maróthy-Šoltésová. Život a dielo v dokumentoch*. Bratislava : Osveta, 1989, s. 169.

¹³ *Moja djeca*, prel. L. Maraković, Zagreb, 1925.

¹⁴ *Mes enfants du berceau à la tombe*, prel. J. Cádra, Paríž, 1925 (1. diel).

¹⁵ MAHEN, Jiří: Nejkrásnější most na Slovensko. In: *Živena*, roč. 14, 1924, č. 10 – 11, s. 218. Článok prevzatý z brnianskej *Svobody*.

¹⁶ Vo februári 1927 udelila E. M. Šoltésovej Česká akadémia vied a umení za dielo *Moje deti* odmenu z fondu Václava Pavláška

¹⁷ ZVĚŘINA, Ladislav Narcis: Elena Maróthy-Šoltésová: *Moje deti*. In: *Prúdy*, roč. 8, 1924, č. 1, s. 49 – 51.

všetkým pre svoj krásny umelecký výraz, zákonný a organický, je táto kniha, písaná krásnou slovenčinou *umeleckým činom v plnom toho slova zmysle*.“

Andrej Mráz vyzdvihuje *Moje deti* ako dielo, kde je Šoltéssová „zo všetkých svojich prác najsamostatnejšia“, kde sa „jej rýdza a hlboká ľudská osobnosť prejavila najspontánnejšie a najpravdivejšie“.¹⁸ Ján Števček na pozadí porovnávania tejto knihy so Šoltésovej románom *Proti prúdu* konštatuje: „Mohli by sme povedať, že *Moje deti* sú osobnostným románom, postaveným proti neosobnosti, resp. nadosobnosti románu *Proti prúdu*. Je to ‚psychologický román‘ životnej pravdy, ktorá sa stala i fikciou v pláne subjektívnej prózy.“¹⁹ Marianna Mináriková označuje *Moje deti* ako „biografický denník“, ktorý „nezachycuje len objektívne udalosti. Je v nich prítomný autorkin subjekt, umelecká charakteristika postáv, reflexie autorky o živote a smrti. [...] Biografia *Moje deti* má estetické znaky beletrizovanej biografie. [...] Konštrukcia osobného života postáv a permanentne prítomný subjekt autorky sú blízke konštrukcii románu“.²⁰

Osciláciu Šoltésovej knihy na rozhraní medzi objektívnymi žánrami (denníkom, zápisníkmi, memoármi) a beletriou, medzi intenzívnym subjektívnym zážitkom autorky a vecnosťou zachytenej reality si všímajú mnohí posudzovatelia – ona práve vytvára z tohto „subjektívneho dokumentu“ znepokojivé moderné čítanie. A to i napriek tomu, že autorka dala svojej knihe tvar intuitívne a že v podstate vznikala ako palimpsest – prepisovaním, dopĺňaním, vynechávaním častí, prenášaním ťažísk, zmenou modalít, proporčnosti – i dozrievaním samotnej autorky a odstupom od subjektívnej problematiky. Tak sa generoval v texte *protichodný proces* – vzd'alo vanie sa od intenzívnych osobných pocitov k zobjektívneniu, často k zovšeobecneniu, univerzalizácii faktov, a späť: objektivizácia, vzd'alo vanie sa od konkrétneho, roztvárala priestor pre umelecké modelovanie textu, jeho poetizáciu. I to je dôvod, prečo toto dielo poskytuje mnohoraký prístup z hľadiska interpretačného i literárnohistorického. Tento kruh môžeme nateraz symbolicky uzatvoriť názorom Oskára Čepana, ktorý sa do istej miery vracia k už spomínanému hodnoteniu S. H. Vajanského. Aj on si všíma „mimoliterárne indície“ v Šoltésovej diele a usudzuje, že zlovestné predtuchy „čohosi, čo musí neodvratne prísť“, robia „z poznámok o psychológii človečika a o problémoch jeho výchovy beletristické dielo vysokej umeleckej hodnoty“, ktoré je „cieľavedome komponované“.²¹ Hoci Čepan na rozdiel od Vajanského hodnotí prepracované vydanie, ktoré nesie nespochybniteľné znaky umeleckého diela, usudzuje, že „práve neskrývaný moment rozhodujúcej korekcie reflexívnych partii tlakom reality približuje Šoltésovej dielo *Moje deti* k dokumentarizujúcej beletrii ‚naturalistického typu‘“ a teda považuje ho za dielo „špecificky štylizovaného ‚naturalizmu‘“.²² I vďaka týmto jednotlivým názorom možno súhlasiť s R. Grebeníčkovou, ktorá

¹⁸ MRÁZ, Andrej: Elena Maróthy-Šoltéssová (Na storočnicu narodenia). In: *Slovenské pohľady*, roč. 71, 1955, č. 1, s. 79.

¹⁹ ŠTEVČEK, Ján: Pravdepodobnosť románu a pravda života. In: *Dejiny slovenského románu*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 196.

²⁰ MINÁRIKOVÁ, Marianna: *Moje deti* Eleny Maróthy-Šoltésovej. In: *Elena Maróthy-Šoltéssová*. Zborník z vedeckej konferencie. Zostavila Terézia Kaššayová. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 113.

²¹ ČEPAN, Oskár: Dva typy Šoltésovej prózy. In: *Próza slovenského realizmu*. Edične pripravila Marcela Mikulová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2001, s. 90, 91.

²² Tamtiež, s. 92.

konštatuje, že biografický dokument, rukopisná pozostalosť, zápisníky alebo denníky, teda všetko, čo si ani pôvodne nenárokujú byť umeleckým dielom, môže za istej situácie fungovať ako umelecký text a odkryť svoju poetickú silu: „elementárním východiskem k řešení nové formy literárního druhu není nic jiného, než sám základní obrat v názírání na literaturu a umělecké slovesné dílo, obrat, který lze heslovitě charakterizovat jako přesun od sémantiky literatury k její sémiologii.“²³

Hoci prvý diel by sa podľa očakávania mal viac venovať dcére Elenke, podvedome autorka venuje viac času o dva roky mladšiemu Ivanovi, ktorý práve začína chodiť, a je preto v centre pozornosti rodičov. Elenka je viac v úzadí paradoxne azda i preto, že je na svoj vek príliš vospelá, rozumná, príliš vzorná a teda fabulačne menej „zaujímavá“. Ivan je prítulný, viac preukazuje všetkým svoju milú a „slnecnú povahu“ a matka viackrát dospieva k názoru, že „vôbec vo všetkom sú celkom rozdielnej povahy moje dve deti“.²⁴ Písať o Ivanových šibalstvách, výmysloch a charakteristickom detskom jazyku je pre matku – spisovateľku zjavne neodolateľné, a tak mu často citovo podlieha: „Mamkou nazval si ma sám, z akéhosi nežného popudu, môj zlatý, milý chlapček“ (s. 63); „Keď niekde zrazu vidím čnieť jeho ostrihanú hlávku, musím ísť ta a vybozkávať ju – nemôžem inak“ (s. 58). Racionálne sa snaží premáhať svoju nehu, lebo vie, že „pri výchove detí nesmiem citom podliehať, a otužujem sa proti tomu“ (s. 59). Chvilie potešenia s deťmi vyvolávajú v autorke otázky: „Kde sa len berie u mňa tá láska k nim – veď som ja o nej nevedela, kým som ich nemala. Sú dievčatá [...] predurčené to mamičky. Ja som k týmto nepatrila. Nerozumela som deťom. [...] Teraz na ne inak pozerám – moje vlastné ma tomu naučili“ (s. 56 – 57). Do intenzívneho prečítovania materinskej lásky sa však neustále vkrádajú disonantné tóny. U detí sa čoraz viac prejavuje ich povaha a matka sa začína znepokojovať, lebo „chyby, najmä u Elenky už sa začínajú javiť. Ona je síce múdre dievčatko, často až veľmi múdre, že nad tým viac žasnem, akoby som sa tomu tešila, ale táto múdrosť nevylučuje u nej chyby, len azda pozdejšie ich prekoná [...] – ukazuje sa pri nej istá nepoddajnosť, osobnosť, neuznanie svojej chyby, urazenosť, keď sa jej neprisúdi to, čo sama za dobré uznáva. [...] v mnohých záhyboch jej povahy ju ani nechápem, lebo vo svojej nemám kľúča k nej, preto mi je i ťažko na ňu vplývať. Celkom inakší je Ivan. Toho chápem v každom hnutí jeho prostej dušičky a úprimného srdiečka. [...] Prudkosť a hnevitosť je dosiaľ jediné, čo sa mu môže pripočítavať za chybu. Všetko ostatné ešte ukryté je v jeho neopísateľnej detskej milote a nevímnej prostote, ktorou očaruje a vyvoláva lásku nielen u nás, ale u každého, kto má príležitosť pozorovať ho“ (s. 57 – 58). Už pri druhých narodeninách syna, v novembri 1880 matka prejavuje svoje, zatiaľ ničím nepodložené, obavy, ktoré sú nevyhnutnou odvrátenou stranou materskej lásky: „Aspoň len v tom keby ma mohol niekto ubezpečiť, že nezdarne nebudú a že ich k dospelosti dochovam, tieto svoje dve deti. Že mi neumrie ani jedno a že ich ani ja predčasne neodumriem. Sirotám býva zle na svete, a zasa dieťa stratiť musí byť pre rodiča niečo neopísateľne hrozné. Od jedného i od druhého chráň nás, Bože! Mňa trápia akési temné obavy – hádam preto, že

²³ GREBENÍČKOVÁ, Růžena: Literatura faktu a teorie románu. In: *Literatura a fiktivní světy (I)*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 82.

²⁴ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena: *Moje deti. Dva životy od kolisky po hrob. Zápisky a rozpravy*. Bratislava: Tatran, 1968, s. 43.

Elenka je slabé dieťa“ (s. 55 – 56). Zápisky v januári 1881 začínajú už konštatovaním, že „*moje deti čo ďalej horšie sa znášajú a u mňa čo ďalej povstáva silnejšie tušenie, akou ťažkou úlohou je výchova detí. [...] V mnohých prípadoch neviem, ako sa zachovať k deťom. Bez trestania, len láskou a rozumným slovom ich vychovať – čo by bolo asi podľa rodičovského srdca – nemožno. Aspoň málokteré deti sa dajú dobre vychovať bez pomoci trestu*“ (s. 60).

I tieto viac-menej náhodne vybrané ukážky z textu *Mojich detí* potvrdzujú konštatovania spomínanej recenzie L. N. Zvěřinu, že knihu treba posudzovať z „troch hľadísk: 1. pedagogického, resp. pedopsychologického, 2. z hľadiska filozofického a 3. z hľadiska beletristického. (Čo sa prvého bodu týka, musí nás naplňovať opravdovým podivom, že kniha, ktorá bola písaná pred štyridsiatimi rokmi, má taký ujasnený pomer k dieťaťu a jeho výchove, ako málokterá v tejto dobe. V našej literatúre aspoň druhej niet.)“²⁵ Leitmotívom všetkých životných kolízií, tvoriacich súčasť naratívneho plánu diela je konštatovanie: „*Ťažká vec je deti vychovávať*.“ Pri bezvýhradnom uvedomení si zodpovednosti, akú na seba rodič pri výchove preberá, autorka si je neustále vedomá i nutnosti nadhľadu, vtipu a odstupu, ktoré odľahčujú a neutralizujú nevyhnutné napätia a hnev. Po momentoch váhania, sklamaní a obáv nadchádzajú dôverné chvíľky medzi ňou a deťmi, keď sa starostlivosť a láska matke vracajú späť ako odmena za strádanie a námahu. Cesta pokusov a omylov je však podľa nej vo výchove najfrekventovanejšia: „*Vo všeobecnosti sme ľudia, i ktorí sa medzi vzdelaných počítujeme, nepripravení vychovávať deti, ako by bolo treba. Len habkáme, ako kto vie a uhádne. Ja pociťujem ten nedostatok každodenne; často si neviem rady, ako sa mám v tom a onom prípade voči deťom zachovať. A moje deti sú zdarné i nadané, dobrý materiál pre výchovu – a jednako zdá sa mi ťažkou, často nedosiahnuteľnou*“ (s. 127). Nadčasová prítťažlivosť *Mojich detí* je práve v tom, že na rozdiel od pedagogickej literatúry neprinášajú návod na výchovu, ale pomáhajú zdieľať pochybnosti, bezradnosť rodičov, a tým naplňujú antropocentrický rozmer, imanentný umeleckej literatúre. Téma výchovy je tiež neoddeliteľne spätá s dospievaním, s drámou vyraňovania osobnosti. Tá však svojou hĺbkou presahuje výchovné rozmery a stáva sa nezámernou súčasťou jednej z dobovo najpreferovanejších tém fikčnej literatúry. Vyraňovanie osobnosti však môžeme u Šoltésovej sledovať len na príbehu jej syna, hoci v kondenzovanej verzii sa s ním stretávame pri predčasnom vývine Elenky a najmä v časti jej zomierania. Práve pasáže, kde matka komunikuje s umierajúcou dcérou len na základe pohľadov a vnútorného vcítenia, kde ju dcéra „*privádza do úžasu svojimi nedetskými otázkami*“, kedy „*v chorobe temer k dospelosti dozrieva jej duch*“ (s. 223), patria k sugestívnym dôkazom Šoltésovej majstrovstva.

Šoltésovej uvažovanie o problémoch vzťahov rodičov a detí zahŕňa skutočne všetky Zvěřinom nastolené polohy, pričom v niektorých reflexívnych častiach nadobúda jej text až existenciálnu úroveň. Niektoré z týchto pasáží sú vyprovokované priamo detskými otázkami, záľubou jej detí rozprávať o cintoríne, hrobe, smrti. Do tejto oblasti možno zahrnúť i matkine nočné myšlienky nad spiacimi deťmi, keď má po dennom zhone ko-

²⁵ Zvěřina, c. d., s. 50. Analýzou a hodnotením *Mojich detí* z hľadiska pedagogického sa zaoberalo už za autorkinho života viacero štúdií a z tejto oblasti existuje relevantná odborná literatúra – túto stránku však sledujeme v našej interpretácii len okrajovo.

nečne pokojnú chvíľu. Vtedy „*nadíte akési bádavé, ich budúcnosť vystihajúce prehutovanie, ktoré nikdy nemôže sa sprostiť akejsi neurčitej obavy. [...] Život je pred nimi a viem, že v ňom čakajú ich všelijaké ťažkosti, priekory, nezdary a žalosti – a ja nemám moci zachrániť ich od toho, odstrániť im to z cesty*“ (s. 81). Šoltésová tu v kondenzovanej polohe vyjadruje to, čo je na rodičovstve a výchove neustále aktuálne a nadčasové. Obavy rodičov o budúcnosť svojich detí a súčasne uvedomenie si bezmocnosti v snahe ovplyvniť ju. Priznanie si limitov vo výchove je ľudské, na svoju dobu „osvietené“ a odvážne, oslobodené od pedagogickej „vševvedúcnosti“ – práve preto nemožno považovať túto knihu za „výhovnú“ v pravom slova zmysle. Šoltésová prostredníctvom rôznych názorných situácií a epizód poukazuje na možnosti i obmedzenia výchovy a dáva ich zároveň do úzkych súvislostí s osobnosťou dieťaťa. Neobchádza teda fakt, že dieťa má dané genetické dispozície, ktoré môže výchova korigovať len do istej miery. Formovanie detskej osobnosti sa tak v knihe predostiera v podmienenosti a prepojení dedičných vlastností, spoločenských konvencií a morálnych imperatívov. Tento proces formovania však nie je náročný len na vychovávateľa, ale aj na dieťa – výchovu teda Šoltésová nechápe ako jednosmerný vektor pôsobenia, uvedomuje si, že dieťa vonkoncom nie je pasívnym objektom. Veľmi pozitívnym prínosom knihy je neustále upozorňovanie na interakciu medzi rodičmi a deťmi, pričom ako vzácny dar (ak ho v sebe má) vyzdvihuje potenciú vychovávateľa osobnostne sa obohatiť a formovať prostredníctvom dieťaťa. V knihe sa tak názorne na hlavných postavách prelína ich individuálny vývin (ontogenéza) s ich začleňovaním do spoločnosti, socializáciou (fylogenézou). Napriek svojmu pedagogickému skepticizmu matka v obavách o budúcnosť detí na výchovu nerezignuje: „*Jediná pomoc je tu: dobre ich vychovať, správne mu rozhladu priučiť, k životu pripraviť a proti jeho nerestiam ich otužiť. Či sa mi to podarí? Zriedkaví sú rodičia, ktorí by sa mohli pochľúbiť, že túto ťažkú úlohu zavŕšili so žiadúcim zdarom*“ (s. 81 – 82). Práve táto pochybnosť, priznanie si obmedzených možností výchovy, to tápanie a neistota sú momenty, keď si uvedomujeme reálnosť a univerzálny presah Šoltésovej knihy.

Pochybnosti, obavy, váhania, omyly a nezodpovedané otázky zachytávajúce a spre-vádzajúce proces dospievania sú častou intencionálnou témou literatúry fin de siècle. Intencionálnymi témami tohto obdobia sú rovnako ochorenie, zomieranie, smrť i trúchlenie. V tomto sa *Moje deti* tematicky, hoci nezámerné, stretávajú s fikčnou literatúrou nastupujúceho modernizmu. V priebehu dlhej doby, ktorá uplynula od vzniku Šoltésovej dokumentárnych zápiskov po ich definitívny tvar prišlo pod vplyvom subjektívnych i objektívnych okolností k zmene kódov, ktoré vysielajú rôznorodé signály a upozorňujú na zložitú finálnu štrukturáciu tohto diela. Skúsenosť autorky, ktorá pred nás predkladá konkrétny život svojich detí, je zároveň individuálna i univerzálna. Je obohatená príkladmi radosti, ale i zlyhaní, ku ktorým sa nebráni priznať.

V *Mojich deťoch* tragédia, do ktorej vyústilo pôvodne súkromné zapisovanie pozorovaní vývoja detí, sugeruje istú tvarovú ukončenosť diela. Prepisovanie pôvodných matkiných zápiskov na publikovanie ich (vedome i podvedome) podriadilo zmene diskurzu – zapisovanie sa začalo meniť na zdôverovanie a spoved', výpovede sa často prehĺbujú do filozofujúcej polohy, pribúdajú reflexie a otázky bez odpovedí. Ruptúra, ktorá nastala v istom momente v autorkinom uvedomení si nenávratnej straty svojich detí (u každého

dieťaťa zvlášť, v inom období a konštelácii), a fakt, že vznikla v pôvodne vecnom žánri „záznamníka“ bežného života, povýšili priamo prežívané autorkine zápisky na ojedinelý synkretický útvar. Šoltésovej zápisky spájajú špecifická denníka s jeho dôrazom na detail a na všednosť so znakmi fikčných textov, kde téma tragédie nastoľuje tajomstvo konečnosti bytia, teda čohosi ťažko uchopiteľného až iracionálneho.

Smrť detí je však tragickou pointou nielen pre čitateľov, ale predovšetkým pre samotnú autorku, a práve prostredníctvom nej sa v podstate vecný text presúva do polohy ťažko definovateľnej osudovosti. Realita, život so svojimi všednými, milými, humornými, ale i tienistými stránkami sú zrazu podriadené relativite, kde sa stáva i to milé a príjemné nevyhnutnou súčasťou konečnosti ľudského bytia. To, čo býva často znepokojivou stránkou fikčnej literatúry – kladenie si existenciálnych otázok, sa tu paradoxne stáva legitímnou súčasťou vecnej literatúry, ale zároveň je aj generátorom nadčasovosti Šoltésovej diela. Príbeh vyrastania detí, ktorý mal prirodzene smerovať k pozitívnemu vyústeniu mladých životov (ako v to dúfa každá matka), prerástol do polohy celkom protichodnej – do ich nečakanej a nenávratnej straty. Vtedy v texte pozorujeme ukážkovú transformáciu vecného diskurzu do metafyzických úvah o živote a smrti. Práve na zvládnutí týchto pasáží vidno posun, ktorý počas dlhej doby od publikovania *Umierajúceho dieťaťa* prekonala autorka – a ten je obdivuhodný. Zrelá autorka dokázala prepracovať pôvodný, z hľadiska smrti dcéry bezprostredne napísaný text, ktorý bol takpovediac emfatickým „výkrikom“ hlboko ranenej a zúfalej matky tak, že táto tragická a intímna téma je v definitívnej podobe (z rokov 1923, 1924) účinná dodnes. Desivú autenticitu dokázala osobnostne pretransformovať do takej miery, že nadobudla univerzálne dimenzie – estetickým postojom autorky začalo dielo produkovať svoju vlastnú skutočnosť. Na text *Mojich detí* teda treba nahliadať z hľadiska vzájomného podmieňovania referenčnej a estetickej funkcie, ktoré sa v tomto diele správajú ako v svojbytnej ontológii umeleckého diela.

Napriek spomínaným symptómom, ktoré by mohli *Moje deti* tematicky zaradiť aj do rámcov modernistických textov, ich vlastná modalita je určovaná striedaním vtípných minucióznych opisov a rozprávání s temnými predtuchami. Takéto striedanie polôh je však charakteristické pre modalitu realistického písania, ktoré rovnako reflektuje oba póly života. Oscilácia medzi subjektívnosťou a vecnosťou, monologickosťou a dialogickosťou býva organickou súčasťou štruktúry denníkovej a memoárovej literatúry.²⁶ Hoci Šoltésovej zápisky spĺňajú základnú definíciu denníkového žánru svojou chronologickosťou i tým, že sú písané – aspoň v prvom dieli – takmer bezprostredne alebo v krátkom časovom odstupe od opisovaných javov a udalostí, chýba im bezprostrednosť, či už autentická alebo dodatočne štylizovaná. Z autokomunikačného textu, pôvodne písaného pre vlastnú potrebu, sa text *Mojich detí* stáva štylisticky vycizelovaným pútavým čítaním, v ktorom sú vyvážené jednotlivé zložky: opisy, reprodukované detské dialógy, prerozprávane príbehy i úvahové pasáže, týkajúce sa spočiatku výlučne výchovných problémov. Predliterárna podoba sa tak postupne pretransformovala do podoby literarizovanej, no napriek tomu vnútornú dynamiku textu zabezpečuje oscilovanie medzi referenčnosťou

²⁶ Podrobnejšie HOFFMANNOVÁ, Jana: Paradoxy deníkové a memoárové literatúry. In: *TVAR*, roč. 5, 1995, č. 20, s. 1, 4.

(aktuálnosťou, situačnosťou) a reflexivitou. Nedá sa však tvrdiť, že estetický zážitok vyvoláva kniha *Moje deti* len v zažívaní jej komplexnosti, celku alebo vďaka nečakanej tragickosti. Jej účinok je intenzívny i v mikrokompozícii, v detailoch. Podobný efekt potvrdzuje R. Grebeníčková pri literatúre faktu, keď konštatuje, že dokumentárnosť a utilitárnosť nie je vo väčšine oblastí narábajúcich s dokumentom cieľom, ale naopak: „dokumentárnosť i holá užitočnosť jsou cestou k vyvolání maximálního estetického účinku. Strohé, nestylizované výřezy životní, fakta, zprávy, vnímání faktické podoby věcí ap. umožňují řízí aisthesis, čistý vjem objektu: jeho vymanění ze všech příměsí, iluzivních deformací, umělecké ornamentiky, nevlastních zřetelů znamená návrat k pravé a estetické skutečnosti.“²⁷

Nezámernosť z hľadiska umeleckých ambícií, vyvolaná bezprostredným prežívaním skutočnosti začala časom ustupovať zámernosti, ktorá nadobudla znakovú platnosť: „Vnější situace spolupůsobí na utváření textu, je jeho kontextem i soudcem, součástí i doslovem; může dát vzniknout příběhu, může význam deníku i jednotlivých zápisů doplnit, potvrdit nebo vyvrátit,“ píše Sylvie Richterová o estetike a etike literárneho denníka.²⁸ Konštatuje, že blízkosť a nevyhnutnosť smrti si umelec neuvedomuje, ale ju „bezpečně tuší“, pričom tento kontrast medzi poznaním a intuíciou nazýva „vnitřní faktor“.²⁹ Upozorňuje zároveň na rozpor medzi rozumovým poznaním veci a jej citovou rovinou. Tak sa stáva, že oproti autorovmu zámeru vyrastá v diele ďalšia významová dimenzia. Tá sa generuje v *Mojich deťoch* vrastaním nových samostatných častí do pôvodného korpusu, aj v autorkinom novom interpretovaní udalostí. Ak bola na začiatku písania autorky skutočnosť oporou – postupne sa na jej prekvapenie stáva i zradnou, nevyspytateľnou, nepredvídateľnou silou a v konečnom dôsledku pôsobí ako osudový faktor.

Z hľadiska autorkiných spisovateľských dispozícií je pre Šoltésovú charakteristickejší prvý diel *Mojich detí*. Kým v druhom dieli *rekonštruuje* Ivanov život s odstupom istého času, v prvom dieli *štruktúruje* život oboch detí takmer v prítomnom čase. Mimoriadny pozorovací talent ju priam predurčil pre zapisovanie detailov zo života – život tu, ako je to príznačné pre denníkový žáner, aj sám „fabuluje“. Pritom jej opisy nie sú len statické, ale často dynamické: rada opisuje rôzne činnosti, prejavy detí, zvierat atď. Zachytávanie prejavov malých detí, prekvapujúce dôkazy mimoriadnej vyspelosti staršej Elenky i neskôr opis jej ochorenia – to všetko nadobúda v istom momente textu rozmer pátrania po tajomstve života a smrti. To, čo bolo dovtedy opisované ako bežné, samozrejmé, sa chorobou stáva tajomné – najmä, ak sama pisateľka ešte nevie, aký bude záver. Tým sa aj vonkajšia dynamika činností detí mení na vnútorné prežívanie matky ako personálneho rozprávača. Aktuálnym sa tiež stáva nové smerovanie textu – už nie od detstva k dospievaniu: oveľa dôležitejšie a dramatickejšie je približovanie sa k zavŕšeniu ochorenia, ktoré môže byť pozitívne (ako si všetci želajú), ale môže znamenať i koniec nádeji.

I z týchto dôvodov nadobúda nové rozmery písanie o živote Ivana po smrti Elenky v druhom dieli knihy, v ktorom autorka pokračuje s ročným odstupom. Navonok sa snaží zmieriť so stratou nadanej dcéry, pretože ešte má našťastie syna – a k tomu sa teraz upí-

²⁷ Grebeníčková, c. d., s. 81.

²⁸ RICHTEROVÁ, Sylvie: Etika a estetika literárního deníku. In: *Kritický sborník*, roč. 12, 1992, č. 2, s. 14.

najú veľké očakávania a nádeje. Ivan sa takto po smrti sestry dostáva do neľahkej situácie – musí zvládnuť dospievanie i vysoké nároky rodičov. Je len prirodzené, že prichádza ku kolíziám a sklamaniam, trestom i dezilúziám – ako to býva v každom procese výchovy. Šoltésová sa vedome snaží mierniť vo vysokých očakávaniach kladených na syna, umierňuje i otcovu prísnosť, vyplývajúcu najmä z obáv a nástrah, ktoré na mladého muža „vo svete“ čakajú. Po mnohých útrapách a úskaliach napokon prichádza završenie dôležitej etapy Ivanovho života – získanie právnického diplomu. I tu však stále prítomná fascinácia životom začína penetrovať do písania o zomieraní a smrti. V tomto čase však dolieha zákerný „osud“ aj na syna: náročným štúdiom zdravotne podlomený organizmus je zasiahnutý zhubnou tuberkulózou, na ktorú tridsaťdvaročný zomiera. Trauma, z ktorej sa spisovateľka pokúšala vymaniť výchovou syna, ju tentoraz zasiahla ešte intenzívnejšie a svoje truchlenie sa snažila sčasti kompenzovať písaním spomínaných memoárov, verejňovaných v *Živene* pod názvom *Môj syn*. Táto snaha o racionalizáciu, objektivizáciu subjektívneho prežívania, ktorú E. Staiger pomenúva ako hermeneutický kruh,³⁰ nedokázala autorku i napriek jej úsiliu zovšeobecniť svoj smútok odvrátiť od metafyzickej roviny svojich úvah, ku ktorej inklinovala i v písaní o dcére. Podobný jav považuje L. S. Vygotskij z hľadiska psychológie za prirodzený: „V truchlivosti je vždy cosi nepozemského, truchlivosť je bolesť, choroba života, choroba pozemskosti, jsou to její úbytě... Přichází do života ze smrti, je to kus umírání, odlesk smrti v životě. Proto je v truchlivosti vždy cosi mystického.“³¹

Niektorí posudzovatelia diela *Moje deti* vyslovili celkom prirodzený predpoklad, že ich prvá časť bude venovaná „zväčša životu Elenkinmu, ale nie, aj tu už prevládol záujem o mladšieho a spisovateľkinmu srdcu akosi bližšieho Ivana“.³² Disproporcie si do istej miery bola vedomá aj autorka, no nie v rámcoch kvantity textu, ale emócie: „*Druhá časť diela, písaná po smrti dcéry, rozprávaajúca už iba o synovi, o jeho vývine, chorobe a smrti, nie div, že vytvorila sa prisubjektívne a podľa toho nesmie si nárokovať taký široký záujem ako prvá – ale je vzatá zo života práve tak ako tá, preto i má tu tiež svoje oprávnené miesto.*“³³ Rok po vydaní *Mojich detí* v *Spisoch* a štrnásť rokov po smrti syna o svojich pocitoch píše Timrave: „Nuž po smrti syna i mne to za roky trvalo, že som len s nechuťou, nevediac tomu zmyslu, z prinútenosti konala svoje povinnosti. Ale predsa práve po jeho smrti vzala som na seba prácu a starosť redigovať *Živenu* a tým upútaná, nestačila som sa oddávať osobným žiaľom a bolestiam. Tá strata syna ani do smrti neprestane mi byť živou ranou, ale svedomité končenie povinností naučilo ma zoznať u seba aj iného zmyslu života, ako len rodinného, tak že už najmä od prevratu zas cítim nejaký záujem na živote a nežiada sa mi tak neodvratne ísť za mojimi milými ta, kde ma predišli...“³⁴ Tento

²⁹ Tamtiež.

³⁰ STAIGER, Emil: *Poetika, interpretace, styl*. Praha : Triáda, 2008.

³¹ VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič: *Psychologie umění*. Praha : Odeon, 1981, s. 353.

³² Zvěřina, c. d., s. 50.

³³ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena: *Moje deti. Dva životy od kolisky po hrob. Zápisky a rozpravy*. Bratislava : Tatran, 1968, s. 7.

³⁴ *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej*. Zostavil I. Kusý. Bratislava : SAVU, 1952, s. 164. List z 11. 10. 1925.

stav zvratu od tragickej fabuly života by sa dal podľa Aristotelovej *Poetiky*³⁵ pomenovať ako anagnoriza a v Šoltésovej texte skutočne znamená odvrátenie sa od subjektívnej tragédie do roviny univerzálneho presahu svojho diela, aby „ostali tu tieto moje zápisky o deťoch, ktoré až po ich smrti dosiahli svoj význam“.³⁶

Sféra reality, ktorá mala byť dominantná v Šoltésovej zápiskoch, sa smrťou detí presunula do novej, sprvu nezámernej oblasti umenia, kde je podľa Lotmana dominantná úloha začiatkov a koncov: „Začátek – konec a smrt jsou nerozlučně spjaty s možností pochopit životní realitu jako něco obdařeného smyslem.“³⁷ Lotman si uvedomuje dôležité miesto smrti v lineárnej výstavbe kultúry a za cestu k prekonaniu smrti považuje náboženské vedomie. „Pochopit místo smrti v kultuře znamená ‚osmyslit‘ ji v přímém významu těch slov, tj. připsat jí smysl. Což znamená začlenit ji do nějaké významové řady.“³⁸ Zo sféry skutočnosti sa odstupom času u autorky smrť mentálne presúvala do štylizovanej sféry umenia, ktorú i formálne potvrdzuje a vymedzuje úloha začiatkov a koncov – ako to autorka explicitne vyjadruje i v podnápise svojej knihy.

E. M. Šoltésová využíva svoje pravidelné písanie o deťoch ako sústredené pozorovanie ich vývoja (najmä mentálneho a jazykového) „in vivo“ a ono samo ju privádza k témam, ktoré sama vopred nepredpokladala. A hoci jej zápisky v prvom dieli majú frekvenciu súhrnu približne mesačných pozorovaní (kvôli jej časovému zaneprázdneniu), predsa sú odpočiatku pri rekonštrukcii nakumulovaných tém poznačené užasnutím nad tým, čo je na vývoji jedinca najtajomnejšie – odhadovaním pomeru genetických dispozícií a výchovného pôsobenia. Dodatočným prepisovaním z hľadiska „poučenejšej“ budúcnosti sa z autorkiných prevažne monologických zápiskov, písaných z pretlaku smútku, stal dialóg s čitateľom, s ktorým sa má autorka záujem o svoje zážitky deliť. Najmä v druhom dieli knihy ide o akt dodatočného sprostredkovania synovho života – táto časť sa i formálne odlišuje od prvej. Časové ruptúry sú tu už značné – pravidelnosť, ba dokonca i priamy zážitok so synom sa čoraz viac vytráca, lebo Ivan študuje mimo rodičovského domu, a tak je matka odkázaná na jeho listy a zriedkavé stretnutia. Táto časť tak nadobúda formálne znaky memoárovej literatúry – ide tu o „osobitú autorskú projekciu skutočnosti“³⁹ i o väčší dôraz na sebavyjadrenie autorky-matky. Hoci využíva a priamo aj cituje synovu korešpondenciu, predsa je to naratívny text, sledujúci vonkajšiu, ale i vnútornú autobiografickú niť mladého študenta a neskôr skončeného právnik. Základnou metódou narábania s faktami sa autorke stáva selekcia a hierarchizácia. Eliminuje dovedy obľúbený a metonymicky využívaný detail a sústreďuje sa na najdôležitejšie momenty synovho života – študijné úspechy i neúspechy, rozvoj povahových vlastností, zdravotné problémy. Z textu sa tak vytvára autonómna jednotka, v ktorej dochádza k výraznému oslabovaniu autentickej. V tejto súvislosti sa dá

³⁵ ARISTOTELES: *Poetika. Rétorika. Politika*. Bratislava : Tatran, 1980, s.13 – 48.

³⁶ ŠOLTÉSOVÁ-MARÓTHY, Elena: *Moje deti. Dva životy od kolísky po hrob. Zápisky a rozpravy*. Bratislava : Tatran, 1968, s. 8.

³⁷ LOTMAN, Jurij Michajlovič: Smrt jako problém syžetu. In: *Exotika*. Výbor z prací Tartuské školy. Brno : Host, 2003, s. 258.

³⁸ Lotman, c. d., s. 260.

³⁹ BAGIN, Albín: Pokus o charakteristiku memoárovej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 24, 1977, č. 2, s. 171.

hovorí o „atribútoch čitateľskej situácie“, kedy autor cíti potrebu čitateľovi vysvetľovať súvislosti, ktoré dobre pozná.⁴⁰ Na žáner memoárov poukazuje v tejto časti i striktné odlišenie času udalostí od času rozprávania (písania), čím sa realizuje časová anachronia vo forme analepsy, dodatočného zaznamenávania minulých udalostí. I limitované využitie literárnej fikcie v tomto žánri predsa len poskytuje Šoltésovej priestor vsúvať do takmer nociónálneho rozprávania v časti ťažkej choroby a smrti syna meditatívno-reflexívne pasáže. Kým smrť Elenky sa dá vnímať i vo všeobecnejšom kontexte nemilosrdnosti („nespravodlivosti“) prírody, zabíjajúcej mláďatá, ktoré nedosiahli priemerný vek, písanie o Ivanovi má inú modalitu. Ivanovo dospievanie je takmer neustále pre obe strany traumatizujúce. Je to cesta blúdenia a hľadania sa, defilujúca pred očami rodičov, ktorí sú najmä po jeho maturite nechtiac postavení do pozície pasívnych pozorovateľov synovho života. Jeho zápasy s nástrahami okolia, s problémami v učení, nepríjemnosťami v škole a najmä s vlastnou príliš dôverčivou a štedrou povahou – to je dramatické čítanie, prezentované cez prizmu matkiných obáv. Druhý diel *Mojich detí*, prepísaný do definitívnej podoby už s vedomím Ivanovej smrti nesie preto okrem znakov memoárového textu i signály iniciačného románu. D. Hodrová tento typ románu považuje za špecifický román vývinu a dozrievania: „[...] ve světském výchovném a vývojovém románu hrdina míří do světa, v iniciačním naopak ze světa.“⁴¹ Táto časť nie je ani naplnením realistickej iniciačnej témy, lebo Ivan sa vďaka výchove zdráha mentálne prispôbiť nátlaku okolia (napríklad v odnárodňovaní), nedokáže sa ale ubrániť vlastným slabostiam – neustále sa zadlžuje. Týmto faktom – vedomím zanechania dlhov, je poznačené aj jeho zomieranie.

Šoltésová, ako nám o tom v texte podáva svedectvo, je v prípade Ivana vystavená ťažkej skúške: napriek veľkej láske je často nútená uvažovať nad trestami, ktoré, najmä z otcovej strany, sprevádzali synove poklesky. Často si kladie otázku: „*Prečo sa človek v takýchto bolestiach musí stávať človekom?*“ (s. 252). Po tomto zložitom období je Ivan konečne dospelý, rozumovo i osobnostne vyzretý, ba matka niekedy zisťuje, že u syna už „*nachádza istú duševnú prevahu nad sebou*“ (s. 325). V čase, keď sa mali rodičia radovať z ukončenia právnického štúdia, premožla Ivana zákerná choroba. Matka mu pred smrťou nastolí tému svadby so snúbenicou Oľgou, lebo vidí, že aj sám by si to želal: „*[...] ustrojili sme im sobáš – prežalostný. Sobáš na smrteľnej posteli – aký to vyhľadaný románový námet! V živote však nechže Boh chráni každého od takej romantiky. My sme boli osudom vyznačení zahrať taký presmutný román*“ (s. 352). Šoltésová ako spisovateľku primkynajúcu sa k realite samotná realita zaskočila – ocitla sa nechtiac v situácii, aká bola v tej dobe obľúbenou témou poklesnutej beletrie. Tento životný paradox ju zrejme ešte viac odpútal od fikčnej prózy a orientoval k dokumentárnym žánrom. Knihu *Moje deti* uzatvára kapitola s trpkou-ironickým názvom *Pri cieli...* „Cieľom“ všetkých útrap Ivanovho života sa stala nakoniec smrť, opísaná v jednej „z najpôsobivejších, ľudsky i umelecky najdojímavejších kapitol celej slovenskej literatúry“.⁴² Matke sa všetko zvrá-

⁴⁰ KUBÍČEK, Tomáš: Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ. In: *Česká literatura*, roč. 52, 2004, č. 3, s. 348.

⁴¹ HODROVÁ Daniela: *Hledání románu*. Praha : Československý spisovatel, 1989, s. 179.

⁴² VONGREJ, Pavol: Dcéra a otec (Daniel Maróthy). In: *Elena Maróthy-Šoltésová*. Zostavila Terézia Kaššayová. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 69.

tilo vo svoj opak – ona, ktorá mu dala život, mu musela zatlačiť oči, hoci prirodzene by to malo byť naopak. I táto scéna je opísaná pri všetkej hĺbke a symbolike veľmi triezvo, nesentimentálne: „[...] stojím zavrátaná, akoby zahanbená pred svojim čitateľstvom, že svoju rozpravu o tom, ako som jeho vychovávala pre život, musím takto dokončiť“ (s. 357). Matkin smútok je zvnútornený, tlmený, diskretný – o to hlbšie ľudsky zasahuje. Trúchlenie za synom v meditatívnej podobe pretrváva v časti *Dozvuky*, kde opisuje svoje pocity po niekoľkých týždňoch i po dvoch a siedmich rokoch od Ivanovej smrti. Písaním si ho sprítomňuje a zisťuje, že jej láska sa jeho smrťou prehĺbila. Uvedomila si, že darom pre ňu bolo aj tých tridsaťdva rokov, počas ktorých ho mala pre seba, lebo „najhlbším blahom je mať niekoho, koho môžeme z duše milovať“ (s. 386). Tieto pasáže sú akýmisi lyrickými textami, citovými analýzami, melancholickými spomienkovými obrazmi, ktoré autorke pomáhali „vypísať sa“ zo svojho smútku.

Práve proces diskretného, nesentimentálneho (nebolestínskeho) trúchlenia a zvládnutie následnej melanchólie primeranými umeleckými prostriedkami spôsobili, že *Moje deti* sa stali istým modelom autoterapie, modelom zvládnutia podobných krízových situácií a svojou univerzálnosťou presiahli rámec slovenskej kultúry a napokon i doby, v ktorej vznikali. Prispením časového odstupu sa tak vygeneroval zo súkromných zápiskov autorky egotistický naratívno-reflexívny útvar s názvom *Moje deti* ako projekt sprostredkovanej identifikácie, ako sebareflexia cez zažívanie utrpenia svojich najbližších. Až takáto komplikovaná, funkčne zvrstvená a časovo podmienená genéza diela poskytla priestor pre prežívanie autorskej i čitateľskej katarzie.

PRAMENE

- MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena: Umierajúce dieťa. Úryvky z matkinho denníka. In: *Živena*. Národný almanach. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1885, s. 197 – 229.
- Sobrané spisy Eleny Maróthy Šoltésovej*. Sväzok 3. Turčiansky Sv. Martin : Tatran, Nakladateľský účastinný spolok, 1923.
- Sobrané spisy Eleny Maróthy Šoltésovej*. Sväzok 4. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinný spolok, 1924.
- MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena: *Moje deti. Dva životy od kolisky po hrob. Zápisky a rozpravy*. Bratislava : Tatran, 1968.

LITERATÚRA

- ARISTOTELES: *Poetika. Rétorika. Politika*. Bratislava : Tatran, 1980.
- BAGIN, Albín: Pokus o charakteristiku memoárovkej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 24, 1977, č. 2, s. 170 – 179.
- ČEPAN, Oskár: *Próza slovenského realizmu*. Edične pripravila Marcela Mikulová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2001.
- Elena Maróthy-Šoltésová*. Zborník z vedeckej konferencie. Zostavila Terézia Kaššayová. Martin : Matica slovenská, 1987.
- HANDZOVÁ, Želmíra: *Elena Maróthy-Šoltésová*. Život a dielo v dokumentoch. Bratislava : Osveta, 1989.
- GREBENÍČKOVÁ, Růžena: *Literatura a fiktivní světy (I)*. Praha : Český spisovatel, 1995.
- HODROVÁ, Daniela: *Hledání románu*. Praha : Československý spisovatel, 1989.

- HOFFMANNOVÁ, Jana: Paradoxy deníkové a memoárové literatury. In: *TVAR*, roč. 5, 1995, č. 20, s. 1, 4. *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej*. Zostavil I. Kusý. Bratislava : SAVU, 1952.
- KUBÍČEK, Tomáš: Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ. In: *Česká literatura*, roč. 52, 2004, č. 3, s. 324 – 354.
- LOTMAN, Jurij Michajlovič: Smrt jako problém syžetu. In: *Exotika*. Výbor z prací Tartuské školy. Brno : Host, 2003.
- MAHEN, Jiří: Nejkrásnější most na Slovensko. In: *Živena*, roč. 14, 1924, s. 217 – 219.
- MINÁRIKOVÁ, Marianna: Zápisníky Eleny Maróthy-Šoltésovej. In: *Literárny archív*, roč. 21, 1984. Zostavil Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1985, s. s. 7 – 42.
- MRÁZ, Andrej: Elena Maróthy-Šoltésová (Na storočnicu narodenia). In: *Slovenské pohľady*, roč. 71, 1955, č. 1, s. 79 – 86.
- RICHTEROVÁ, Sylvie: Etika a estetika literárního deníku. In: *Kritický sborník*, roč. 12, 1992, č. 2, s. 12 – 18.
- STAIGER, Emil: *Poetika, interpretace, styl*. Praha : Triáda, 2008.
- ŠTEVČEK, Ján: *Dejiny slovenského románu*. Bratislava : Tatran, 1989.
- VALEHRACHOVÁ-MATULAYOVÁ, Margita: Z korešpondencie E. M. Šoltésovej. In: *Slovenská literatúra*, roč. 2, 1955, č. 3, s. 348 – 367.
- VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič: *Psychologie umění*. Praha : Odeon, 1981.
- ZVĚŘINA, Ladislav Narcis: Elena Maróthy-Šoltésová: Moje deti. In: *Prúdy*, roč. 8, 1924, č. 1, s. 49 – 51.

SUMMARY

Elena Maróthy-Šoltésová's book *My children (Moje deti)* was composed on the basis of authentic records. They are notes of a mother watching and commenting development and grow of her children and finally facing and dealing with their death. They were formally determined only for the close family circle. She published them after untimely passing of her children, first in the periodical (1885) and only much later in the book form (1st vol. in 1923, 2nd vol. in 1924). Just the definite form of the book confirmed that the author within a longer interval after her children's death found a way how to shape her records into artistically accepted form. The critics evaluated the book *My children (Moje deti)* immediately after release as a unique, generally valid work. The book was soon subsequently translated into several languages. *My children (Moje deti)* is not like a work with didactic intention. Quite the reverse, the author states the limits of pedagogy; it is more like a testimony about the mother's wonders, doubts, and worries concerning the future of her children. Existential situations, she experienced when the children were passing away, weaken her faith in "sensibly" working causality of life, typical for philosophical background of realism. She leans on the "higher" heavenly authority and that way she confirms limits in realistic form of writing. The book *My children (Moje deti)* is a unique syncretic genre. There are specifics of a diary genre connected with features of fictional texts, in which the theme of passing away and death introduces a secret of finality of the existence.